

Мусій В. Б.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МОТИВ ПОШУКІВ ПІДЛІТКОМ ІДЕНТИЧНОСТІ В СИТУАЦІЇ ТОТАЛЬНОЇ САМОТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У центрі уваги – кілька творів сучасних авторів (Д. Овенс, М. Шінделки, С. Жермен, О. Козлової), героями яких є підлітки (юнаки). Наукова новизна статті полягає в тому, що літературознавці ще не зверталися до вивчення цих творів взагалі, або ж у тому аспекті, який задано. Герої всіх вивчених творів переживають конфлікт із оточенням. Підкреслюється граничний ступень драматизму цього конфлікту, оскільки «діти» перебувають у розладі з тими, хто їм має бути найбільш близьким (йдеться про кровну єдність). Основний метод дослідження – типологічний. Автор порівнює твори з погляду проблематики, системи персонажів, виділяє спільні сюжетні мотиви. Крім типологічного, використовується також міфопоетичний метод – у кожному з творів звернення героїв до природи витлумачено як ритуал їхньої ініціації. Усі твори об'єднують сюжетний мотив самоідентифікації молодих героїв. Загальним є стан їхньої самотності – «діти» змушені покладатися виключно на себе в ситуації тотальної байдужості до них дорослих або виявляти ініціативу в тих випадках, коли дорослі не знають, як їм допомогти. Між творами є також близькість у характері впливу мотиву самоідентифікації на їхню структуру, а саме – на співвідношення симетрії та асиметрії. Автор приходить до висновку, що, незважаючи на успішність завершення процесу самоідентифікації героїв у більшості розглянутих творів, письменники підкреслюють, що суспільство поки не здатне запропонувати молодим героям альтернативу самотності. Їм допомагає (повертає їх до життя) спілкування з природою. Саме наодинці з природою герої творів знаходять відповіді на свої питання. Надалі вони повертаються до соціуму, або ж розв'язка залишається невідомою читачеві (як в оповіданні Шінделки «Лук»). Але навіть щасливий кінець не означає пом'якшення драматизму ситуації самотності юнака, що проходить процес самоідентифікації.

Ключові слова: самоідентифікація, сюжетний мотив, художній світ, типологічний метод, антропологічний підхід.

Постановка проблеми. Самоідентифікація – це, безумовно, процес, який переживає кожна людина незважаючи на добу, на яку приходить її життя. Але саме з середини ХХ століття він набуває особливої значимості. Підґрунтям активізації уваги літературознавців до цього явища є поширення антропологічного принципу досліджень у всіх галузях сучасної науки. Дослідники літератури спираються на здобутки філософів, психологів, соціологів, культурологів та розробляють специфічно філологічні підходи до розуміння самоідентифікації у зв'язку з тим, що вона все частіше стає об'єктом уваги авторів художніх творів.

Огляд останніх публікацій з проблеми. Сучасними дослідниками запропоновано чимало визначень змісту категорії «самоідентифікація». Наприклад, таке: «...усвідомлення себе як подібного до інших і одночасно як особливу істоту – «Я» – унікальну індивідуальність» [3, с. 1]. Актуальність звернення до самоідентифікації дослідники мотивують внутрішньою

основою соціалізації особистості та кризою ідентичності [6]. Звертається увага на двосторонню природу цього процесу: він спрямований як на оточення людини (встановлення соціальної ідентичності), так і на саму індивідуальність (індивідуальну «самість» людини). Серед основних властивостей цього процесу дослідники називають відкритість, динамічність, нестійкість, інваріантність.

Постановка завдань статті. Об'єктом нашої уваги є декілька творів сучасних авторів з різних країн (Д. Овенс, М. Шінделки, С. Жермен, А. Козлової) про те, як переживають процес самоідентифікації молоді люди – підлітки та юнаки. Вважаючи, що кожен раз цей процес протікає в максимально несприятливих для героїв умовах самотності, відчуження від оточуючих, можна зробити деякі висновки стосовно нашої сучасності взагалі. Ми обрали твори, героями яких є саме діти тому, що їхній комунікативний розрив з батьками – це вже крайній (останній) ступень руйнації суспільної стабільності, оскільки

порушуються зв'язки між найбільш близькими, кровно пов'язаними людьми. **Наша мета** – проаналізувати твори з точки зору розвитку сюжетного мотиву самоідентифікації героїв – його місця у художній системі творів, у розкритті авторської концепції дійсності.

Виклад основного матеріалу. Роман Делії Овенс «Там де співають раки» (2018) має кільцеву структуру. Він починається та завершується сюжетним мотивом втрати дівчиною на ім'я Кая матери. Після того, як жінка назавжди залишає дім, в якому чоловік постійно виявляв до неї насильство, за нею йдуть їхні старші діти, а одного разу додому не повертається й батько, з яким Кая спробувала налагодити стосунки і про долю якого так нічого ніколи не дізналася. Наприкінці твору, вже доросла Кая знову згадує той день, коли втратила матір, але тепер вона нібито відпускає від себе ці спогади, звільняється від болю. Тема роману історія спроб дитини подолати перешкоди для нормального існування в ситуації тотальної самотності у тій частині землі яка дістала назву «цвинтар Атлантики» [5, с. 13]. Читачеві з самого початку надається настанова на те, що це буде твір про перевірку дитини на витримку у максимально несприятливих обставинах. Безумовно, не можна сказати, що абсолютно всі довкола були байдужими або ворожими до дівчини, хоча й насправді оточення було досить недобррозичливим до «голодранців з боліт» [5, с. 25]. Кілька разів Каю намагалися влаштувати до школи, де вона навчилася б читати і рахувати, і, головне, де щодня вона могла отримувати гарячу їжу, як могли, коли їжею, коли одягом, Каю підтримували Джампін та його дружина. Ворожість мешканців містечка з найбільшою силою виявилася тоді, коли Каю звинуватили у вбивстві. Але і тут впоратися з обставинами їй допоміг адвокат том Мілтон, у залі засідань Кая бачила Тейта, Джампіна, Мейбл, свого старшого брата Джоді. Хоча й насправді Кая перемогла головним чином завдяки тому, що знайшла для себе заняття, в якому їй не було рівних. Успадкувавши від матері схильність до малювання, наділена від природи спостережливістю і жадібним інтересом до навколишнього природного світу, вона стала автором численних книг про мешканців узбережжя (птахів, моллюсків, тварин).

Тому незважаючи на кільцеву побудову роману, в ньому переважає асиметрія – від абсолютної загубленості дівчини у просторі соціальних відносин у першій частині твору – до осмислення Касю свого покликання, до успішного проходження нею шляху самоідентифікації, до пережи-

вання нею радості наукової діяльності та набуття поваги з боку великого світу. А головне – завдяки кохання. Вона була щасливою з Тейтом, який також присвятив себе вивченню природи. Таким чином, це роман про велику силу жаги до життя та кохання – усього того, що допомагає подолати самотність, осмислити себе і своє призначення.

Героїня роману Анни Козлової «Рюрік» (2019) Марта виросла без матери, про яку не мала жодного уявлення. Єдина людина, яка могла б щось про неї розповісти, її батько, відмовлялася відповідати на її запитання. Не можна виключити, що таким чином батько намагався уберегти дочку від розчарування. Але не зміг врахувати, що бажання дівчини дізнатися щось про матір із роками лише посилювалося. Марта біжить з інтернату і вирішує дістатися Архангельська, в якому вона народилася. По суті, героїня роману вирушає на пошуки себе та відповіді на запитання: хто моя мати і хто я, яке моє місце серед інших, їхнє ставлення до мене та моє до них. Такий пошук потребує співпраці, участі. Однак цього вона якраз і не знаходить, опинившись у тотальній самоті. Можливо, це відбувається тому, що, судячи з цього твору, таким є стан усіх, усього світу.

Роман названий ім'ям папуги. І тут може бути ціла низка мотивувань: і те, що Марта була єдиною, хто любив Рюрика, а Рюрік, у свою чергу, тим єдиним, хто по-справжньому був прив'язаний до Марти; і те, що саме через Рюрика в сім'ї сталася трагедія, внаслідок якої Марта опинилася в інтернаті. Але найбільш значуща мотивація саме такого заголовку роману це те, що Марта та Рюрік, по суті, є двійниками. Обидва самотні й беззахисні перед великим світом, який вирішує їхню долю за них. Двійниками Марта і Рюрік є і тому, що той спосіб життя, який їм приготований долею, не є для кожного нормальним. Ветеринар, до якого звернулися, коли папуга почав видирати з себе пір'я, повідомив, що у птаха не може бути контакту з людьми: він дикий. Але й Марта переживала відчуження навіть від батька, який колись піклувався про неї, а після нового одруження майже геть втратив зацікавлення у житті. І лише одне розрізняє цих мимовільних бранців – Марти, на відміну від Рюрика, вдалося як усвідомити своє становище, так і спробувати змінити його, намітивши собі мету – знайти матір.

Найбільш повно мотив тотальної самотності розкривається у цьому романі завдяки наявності теми мас-медіа, Інтернет-сайтів. У зв'язку з втечею дівчинки з інтернату журналістка Катя починає вести топик «Шукаємо Марту». Образ сфор-

мованої Інтернет-спільноти найбільш яскраво підтверджує загальне відчуження.

У багатьох сучасних творах йдеться про те, що Мережеве спілкування, з одного боку рятує від самотності, а з іншого – значною мірою ускладнює процес самоідентифікації, оскільки дозволяє людині легко змінювати свою стать, вік, національну приналежність. Сховавшись за маскою («ніком»), вона може моделювати свій образ у будь-який спосіб. Саме тому, що мережева ідентифікація може перетворитися на гру, таке спілкування стає перешкодою для виявлення та дійсного, а не штучного, подолання людиною власної «самоті».

Так, наприклад, відбувається в оповіданні Ірени Доусковой «Гарний день», де зневірена дівчинка розповідає в інтернет-групі про свого брата, якого, нібито, намагається врятувати від самогубства, а насправді, як виявляється, випитує спосіб відходу з життя для самої себе. Вона виступає під ніком *брендушка, 17*. Своє перше послання вона починає проханням підказати, чи можна вбити себе за допомогою ліків (алпрозоламу і ксаналу) [7, с. 133]. На її звернення члени Інтернет-спільноти відповідають по-різному: хтось, як *Наступник, 38*, підтримує доцільність бажання увійти з життя і пропонує більш радикальні засоби («Прив'яжи себе до рельсів, це точно спрацює...»), або на питання, де знайти ліки, щоб вмерти, радить: «...це треба через нет робити. Там все можна намотити» [7, с. 134]; хтось, навпаки, намагається захистити. Але тільки один член спільноти краще всіх розуміє, чого потребує той, хто ховається за ніком *брендушка, 17* і пише: «...Має право, щоб хтось до неї поставився серйозно. Принаймні тут. Якби таких було більше, їй би не довелося сюди писати...» [7, с. 140]. Читач не дізнається, чим все завершилося. Останній запис («Спасибі. Здається, я вже все зрозуміла» [7, с. 143]) мало що пояснює у цьому плані, але така кінцівка твору залишає надію на те, що *брендушка, 17* знайшла відгук на свій неспокій і він її зупинить від подальших пошуків смерті.

В романі Анни Козлової мережеве спілкування порівнюється зі зливним бачком: як абсолютна байдужість, так саме і шум Інтернет-«голосів» не вплинули на тотальну самотність героїні роману. А тому в діалог вона могла вступити лише із самою собою. Форма діалогу, на наш погляд, не тільки є відображенням самотності героїні (вона розмовляє сама з собою), але й безпосередньо пов'язана з тим процесом самоідентифікації, про який йдеться, оскільки він обов'язково передбачає

комунікацію з власним «Я» з метою не лише самопізнання, а й встановлення внутрішньої гармонії, згоди із собою. У цьому плані слушно звернути увагу на різницю у значенні понять «усамітнення» та «самотність» на етапі переходу із дитинства до дорослості. «Підліток, – пише М.Г. Миронець, – намагаючись довести собі та іншим свою самостійність та унікальність, прагне до усамітнення, що допомагає йому в індивідуалізації. ... Але в процесі своєї індивідуалізації відокремлення свого я особистість стикається із проблемою самотності, внаслідок своєї неповторності усвідомлює, що ніхто у цьому світі його не розуміє... Тому при недостатній підтримці з боку авторитетних для підлітка людей та референтних груп у нього може виникнути почуття непотрібності і як наслідок самотності та відчуження» [4, с. 66]. Так і Марта в романі «Рюрик», втікши з інтернату, веде себе як більшість підлітків, що переживають внутрішній розлад і переносять сум'яття почуттів на зовнішній світ. Найчастіше у вигляді агресії, спрямованої на інших.

Сім'я Добіньє, до якої належить героїня роману Сільві Жермен «Погляд медузи» (1991) дівчинка на ім'я Люсі, зовні є абсолютно благополучною. І в той же час саме тут дитина підпадає страшному насильству з боку зведеного брата Фердинана. Протягом трьох років він уночі забирається до її кімнати, користуючись її беззахисністю. Вона не може нікому зізнатися в цій моторошній для неї таємниці. Мати не стане її захищати, оскільки Фердинан – єдина людина, яку вона любить, буквально засліплена цією любов'ю. У ньому вона бачить свого першого чоловіка, який загинув на війні і якому вона пристрасно віддана і після його смерті. Новий її чоловік, Ясинт, батько Люсі, їй абсолютно байдужий, як, втім, і дочка. Ясинт добрий, він шкодує дочку, але не здатний допомогти їй, оскільки живе у віртуальному світі радіо. Коли ж Люсі виявляє, що насильство з боку Фердинана зазнали ще дві дівчинки, одну з яких знайшли вбитою, а інша сама повісилася, вона вирішує, що її призначення – помститися «людоджеру». Вона не тільки робить все, щоб стати непривабливою, майже перестає спілкуватися з близькими, а й вчиться вбивати, а для цього спостерігає за тим, як це вдається тваринам та птахам. Роман називається «Погляд Медузи» тому, що Люсі стає подобою горгони, жінки-жахливості з грецької міфології, глянувши на яку, кожен перетворювався на камінь.

Спільним у цих творах про відносини між батьками та дітьми є мотив девіантної поведінки

молодої людини. І, як правило, асоціальні, навіть злочинні вчинки дітей обумовлені їхнім бажанням помститися світові за свою самотність. Якуб, герой оповідання Марека Шінделки «Лук» (2017) різко змінюється після розлучення батьків. Саме руйнування родини психологи вважають детермінантою асоціальної поведінки підлітків [2, с. 64]. Першим кроком демонстрації Якубом (тоді йому було дев'ять) свого сприйняття розлому у родині стало те, що він повісив сусідчиного kota. Але сім'я все ж таки розпалася. Батько пішов до іншої жінки, мати також вийшла у другий раз. Наступним проявом агресії (тепер Якубу чотирнадцять) стає бійка з однокласником настільки жорстока, що у хлопця зламана щелепа, а Якуба, швидше за все, виключать із школи. І хоча Петр намагається знайти когось іншого, хто винен у злочині сина («...це дурний вік. Доба... Він зійшовся з якимись ідіотами... Спровокували його...» [7, с. 462]), він розуміє, що у деформації взаємин Якуба з оточуючими винні не «ідіоти», а саме вони, батьки хлопця. Саме в такому ж самому стані відчуття ворожості до неї усього світу Марта в романі Анни Козлової відправляє дружині та друзям Михайла шокуючи фото та SMS, а потім викрадає його мотоцикл, з яким, правда, не знає, що робити. А героїні Сільві Жермен та Делії Овенс скоюють вбивство. Одна – свого брата-гвалтівника. Інша – коханого, що обдурив її і погрожував її життю.

Звертає на себе увагу також такий мотив, як зустріч героя, що перебуває на шляху до самопізнання, зі світом природи. Для Марти перебування в заказнику стає свого роду ініціацією – тут вона знову проживає ті епізоди життя, які спробувала заглушити в собі, тут вона засвоює закон «як ти ставишся до оточення – так і воно ставиться до тебе». Люсі в романі Сільві Жермен спостерігає за природним світом і вчиться розуміти, як живі істоти намагаються врятувати себе.

Простором усвідомлення власних можливостей, а також подолання відчуження від батька для Якуба, героя Марека Шінделки, стає лука біля лісу. Полювання – це перевірка на витримку, визначення, чого він вартий як чоловік. Але найважливішим є те, що для Петра і Якуба це «шлях до себе» [7, с. 467]. Не дивно, що Петр сприймає те, що відбувається, як щось архаїчне, таке, що існувало між батьками та синами споконвіку. «Прастарий взірєць. Архетип. Батько, син, полювання. Вбивство. Петр відчуває биття у долонях, на шиї, у скронях, у лівому боці грудей. ... Відкидає все непотрібне. ... Якуб запитально дивиться. Петр киває. Стріляють. Обоє нараз» [7, с. 467].

Ключовим у цьому фрагменті тексту є, безумовно, слово «обоє». І тут на них чекає поразка. Стріли падають посеред стада, але не влучають в жодну з тварин. І обом, батьку та сину здається, що «вони схибли у значно більшому. У чомусь набагато важливішому» [7, с. 468]. У цю мить Якуб «здіймає лук, з усієї сили його напинає й вистрелює сторчма вгору». Такий постріл загрожує життю і батька і сина, що стоять на землі. Тому у Петра «серце б'ється так, що аж трохи ним хитає. ... Якуб також наляканий, теж стоїть. Схожий на п'яного. Він порожніми очима дивиться на Петра. Дивиться повз. Що тепер?» [7, с. 467]. Треба визначити, що оповідання «Лук» чітко поділяється на дві частини: перша – дома у Яни, де Петр намагається пояснити поведінку Якуба і просить дозволити йому взяти сина «на хвилику» до себе, сподіваючись на зміну у їхніх стосунках. Здається, мати дозволяє, хоча вже не вірить у щось добре. У Петра також нічого не виходить: Якуб не реагує на його слова. Таким чином, перша частина завершується поразкою батька: Петр вже майже повністю втратив сина. Друга частина – полювання. І тут з'являється надія на перелом у відносинах. Але все не так просто. І після того, як обидва відчули, що вони вдвох, «обоє нараз», настає поразка. «Ціль була у межах влучання. У межах досяжності» – це, здається, не тільки про полювання, а також про встановлення діалогу між батьком та сином. Тому після пострілу Якуба Петр також наважується випустити стрілу із свого лука і також сторчма вгору. «Петрові світ іде обертом, – повідомляється про почуття батька. – Він стоїть посеред континенту. Посеред літосферної плити. Якуб чекає. Наляканий, приголомшений жахом і бозна-чим. А Петр мусить. Мусить, бо, можливо, саме це... Він натягує тятиву й відпускає... Цілий світ скінчився, назавжди втратив форму, втратив значення...» [7, с. 468]. Оповідання завершується на цій самій точці очікування. Але у читача все ж таки зберігається надія на те, що, коли стріла впаде, обидва героя залишаться живими і готовими до нового життя, в якому можливим буде їхній діалог. Принаймні вони витримали це випробування, пережили загрозу смерті. А ще важливіше – кожен з них витримав шлях власної самоідентифікації.

Частиною природи, «так саме невід'ємною, як припливи», відчуває себе Кая. Цей зв'язок пояснює й назва роману. «Там де співають раки» – таку фразу Кая чула від матері, те ж саме каже їй і Тейт і пояснює на її прохання сенс: «Це означає зайти в нетрі, де живуть самі лише дикі звірі

й поводяться так, як і належить звірям» [5, с. 136]. Саме так, спостерігаючи за природою, самотня дівчина навчається правилам життя.

На нашу думку, це не випадково, що на своєму шляху до самоідентифікації кожен з героїв опиняється поряд с природою. У давнину підлітки піддавалися ритуалу ініціації, після якого ставали повноправними членами колективу. Ритуал передбачав фізичні травми (інсценування вмирання) та відправлення підлітків у ліс, у простір хаосу. Тут, перебуваючи на кордоні між життям і смертю, вони нібито народжувалися для нового етапу свого життя. Так і в творах сучасних письменників саме ліс, а не соціум стає простором, у якому

відбувається кульмінація процесу самоідентифікації героїв та досягнення ними згоди із собою.

Висновки. З одного боку, те, що шлях до виходу з максимально неблагополучного становища героям книг пропонує звернення до природи – це позитивний знак – людство повертається до переживання своєї причетності до світу природи, у синкретичному зв'язку з якої воно колись перебувало. З іншого – це знак небезпечний. Виявляється, сучасний соціум мало впливає на процес подолання підлітками (юнаками) відчуження, поки що не може запропонувати альтернативи як дисгармонії у відносинах з батьками, так і внутрішньому розладу.

Список літератури:

1. Герчанівська П.Е. Самоідентифікація людини у сучасних соціокультурних реаліях. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 263. С. 116–119.
2. Ковальчук З. Самотність як детермінанта девіантної поведінки підлітка. *Психологія особистості*. 2021. Т. 11. № 1. С. 59–66.
3. Лісовий О.В. Соціокультурна самоідентифікація особистості: Автореф. дис... кандидата філософських наук. Спец. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ, 2012. 21 с.
4. Миронець М.Г. Психологічні особливості переживання самотності в підлітковому віці. *Наука і освіта*. 2013. № 1–2. С. 66–68.
5. Овенс Д. Там де співають раки / Пер. с англ. О. Жильнікової. Харків: Віват, 2022. 432 с.
6. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз: монографія / Г.Ф. Хорунжий, Л.О. Боровська... за заг.ред. Г.Ф.Хорунжого. Київ: Київ.нац.торг.-економ. Ун-т, 2018. 192 с.
7. У чехів. Антологія сучасного чеського оповідання / Упоряд.: Л. Ржегорікова, І. Забіяка. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 480 с.

Mysii V. B. MOTIVE OF SEARCHING FOR A IDENTITY BY A TEENAGER IN THE SITUATION OF TOTAL SELF-IDENTITY IN CONTEMPORARY LITERATURE

The purpose of the article is to study some works of contemporary authors (Delia Owens, Marek Shindelka, Silvie Germain, Anna Kozlova), whose heroes are teenagers (young men) in the anthropological aspect. Scientific novelty of research is that these literary works have not yet been studied by literary critics in general, or in that aspect which is given in our article. Heroes of all works are going through conflict with the environment. The extreme drama of this conflict is emphasized because children are at the opposition with their parents – those, who should be as close as possible to them. The main research method in the article is typological. The author compares works in terms of their problems, systems of characters, highlights the common plot motives in the works. Except of typological the mythopoetic method was involved – in each of the works communication of heroes with nature was investigated as an initiation ritual. The key role in all the works have plot motif of self-identification young heroes. So it brings together all the works. General situation in all the works is the loneliness of young heroes – they forced to rely only on themselves in a situation of total indifference to them adults or take the initiative in the cases when adults (their parents) do not know how to help them. Writer's focus on the motive of self-identification affects the structure of their works – the ratio of symmetry and asymmetry in them. Author of the paper comes to the conclusion that, despite the success completion of process of self-identification heroes in the majority of reviewed works, all writers emphasize that the society does not offer (have no) alternatives to loneliness of young heroes. Nature is that space, which helps them. So the reader may conclude that the way out of the situation is in the return of humanity to nature. Exactly alone with nature heroes of works find answers to their questions. In the future (after completing the self-identification process) children return to society, or the denouement of the plot may remain to be unknown to the reader (as in the situation with Yakub, the hero of M. Shindelka story "The bow"). Thus, even been happy, the end of the works does not contain motive of way out of discord in the modern family which could soften the drama of situation. The practical significance of the article is that it complements the picture of the development of modern prose, suggests one of the ways to study the motive plan of a work of art.

Key words: process of self-identity, plot motive, artistic world, typological method, anthropological aspect in the literature.